

ВИХОВАННЯ ЧЕНЦІВ РАННЬОХРИСТІЯНСЬКОЇ ЄВРОПИ У ФІЛОСОФСЬКО-РЕЛІГІЙНІЙ ДУМЦІ XI-XVIII СТОЛІТЬ

*Мірошниченко Віталій Григорович,
аспірант кафедри загальної педагогіки та андрагогіки
Полтавського національного педагогічного університету
імені В. Г. Короленка, м. Полтава*

Постановка проблеми. Вивчення досвіду європейського монастирського виховання IV-VI століть здебільшого залишалося поза історіографічним полем вітчизняної педагогічної науки, з огляду на специфіку та складність цієї проблеми. Водночас, за тривалий час свого існування слов'янська християнська педагогіка накопичила значну спадщину про традиції виховання у перших чернечих обителях Європи. Зважаючи на цей факт, у сучасній історії педагогіки назріла необхідність наукового узагальнення та актуалізації напрацювань, у яких відображено цінний досвід монастирського виховання ранньохристиянської Європи.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз сучасної педагогічної літератури свідчить про те, що проблема монастирського виховання звертає на себе увагу багатьох вітчизняних вчених. Істотні напрацювання у даному напрямі мають Е. Федорчук, В. Кемінь, В. Карагодін, М. Левківський, С. Пальчевський, А. Джурицький. Проте зазначеними науковцями головним чином охоплені історичний аспект даної проблеми. Під час підготовки дослідження автор безпосередньо опрацьовував літературний спадок Київських митрополитів Іларіона та Алексія, преп. Феодосія Печерського, Івана Вишенського, свят. Димитрія Ростовського.

Метою даної статті є висвітлення проблеми виховання європейського чернецтва ранньохристиянської Європи у вітчизняній філософсько-релігійній думці XI-XVIII століть.

Виклад основного матеріалу. Зі ствердженням християнства як державної релігії на Русі (988 рік) для всієї східнослов'янської спільноти розпочинається якісно новий етап у розвитку духовно-моральних засад світосприйняття. І хоча, християнство, а разом з тим і монастирська традиція Київської Русі вийшла зі східного, візантійського зразка, однак руські настоятелі зверталися й до історичного досвіду подвижників західного чернецтва, особливо того аспекту, який стосувався виховання послухників. Київський митрополит руського походження Іларіон у своїй праці “Слово про закон і благодать” (1037-1051 роки) одним із перших на українських теренах наголошував на високому авторитеті “правовірних святих Отців перших семи соборів”, серед яких чільне місце займала постаць Григорія I Великого (V Вселенський собор) [5, с.30]. Він підкреслював, що потрібно не лише споглядати діяння отців Церкви, але й “що на письмі передали нам приймати” та втілювати у справу виховання служителів віри Христової, у тому числі й ченців [5, с.30]. Крім того, Іларіон сам мав чернечий постриг від преподобного Антонія, а тому на практичному рівні намагався реалізувати монастирський досвід виховання, запозичений у ранньохристиянських подвижників чернецтва. Доречно відзначити, що педагогічна спадщина перших європейських ченців знайшла своє відображення у творчості наступників слов'янського богослова. Так, митрополит Київський і всієї Русі Алексій (в миру Єлевферій Федорович Бяконт) укладаючи “Поучение из апостольских деяний к христолюбивым христианам” (XIV ст.) неодноразово акцентував свою увагу на виховних традиціях реформатора європейського ранньосередньовічного чернецтва Григорія Двоєслова [6, с.35-36].

Із будівництвом на Русі перших монастирів, зокрема Печерської обителі у Києві (1051 рік), серед руського кліру ще більше посилювався інтерес до вивчення, аналізу та узагальнення досвіду монастирського виховання основоположників чернецтва, зокрема і його західного напрямку, що був представлений Мартіном Турським, Бенедиктом Нурсійським, Флавієм Кассіодором, Григорієм Великим. Все це пояснюється тим, що київське православ'я схвально сприймало освітньо-виховні традиції перших західноєвропейських монастирів, оскільки після Великої Схизми 1054 року Руська Церква не зайняла однозначної позиції в підтримку якої-небудь зі сторін конфлікту (Риму чи Константинополю), хоча й зберігала східний обряд. Якщо ієрархи грецького походження були схильні до антилатинської полеміки, то властиво руські священники і правителі не тільки не брали участь у ній, але й не розуміли сутності пропонованих греками до Риму претензій догматичного й обрядового характеру. Таким чином, Русь підтримувала спілкування і з Римом, і з Константинополем, приймаючи ті або інші рішення залежно від політичної необхідності.

У контексті даних подій видне місце займала постаць одного з фундаторів чернецтва на Русі, політичного і церковного діяча преп. Феодосія Печерського, який вважається укладачем першого на руських землях монастирського статуту. І хоча вказане чернече правило мало яскраво виражене візантійське походження, оскільки було засноване на жорстких монастирських традиціях Сходу. Однак, воно було доповнене рядом не таких обтяжливих догм, які очевидно були запозичені автором з монастирської практики перших західноєвропейських чернечих обителей. Зокрема, що стосується заборони перебування на території монастиря прохан і жінок.

Аналізуючи досвід чернечого виховання у перших європейських монастирях, преп. Феодосій приходив до висновку, що фундатори чернечої моделі на Заході, в першу чергу робили свій акцент на духовно-моральному аспекті виховання своїх послухників. Це положення підтверджується у праці ігумена “Слово святих отців про пияцтво”, де зазначається, що реформатор монастирського укладу життя Григорій Великий, розмірковуючи над моральними пороками людства, визнавав факт надмірного вживання спиртних напоїв великим гріхом.

Творчість печерського ченця наскрізь пронизана червоною ниткою дискусією стосовно питання оптимальної форми організації монастирського життя. У контексті цієї проблеми він гостро критикував як Бенедикта Нурсійського, так і свого соратника Антонія відносно провідної ідеї анахоретського (аскетичного) напрямку чернецтва. Преп. Феодосій був противником відлюдництва, вважаючи модель Кассіодора більш прийнятною. Він високо відзначав ідею Сенатора не лише жити громадою в обителі, а й підвищувати свій інтелектуальний рівень.

Позитивно відзначена діяльність засновників перших монастирів у творчості відомого українського письменника-полеміста XVI – початку XVII століття, ченця Афонського монастиря у Греції Івана Вишенського. Автор у своїй праці “Послание к утекшим от православной веры епископам” не обмежувався боротьбою з католицизмом та унією. Виходячи із засад візантійського аскетизму, він гостро критикував увесь тодішній церковний і світський лад, вимагав старохристиянської простоти, як здійснення **Царства Божого** на землі. Вишенський відкидав, зокрема, **світську освіту** та народні старовинні звичаї (як **поганські**), проте високо оцінював концепцію виховання, яка була закладена “богословами Григорієм Богословом, Васи́лієм Великим та Іоанном Златоустом у своїх “Бесідах” [2, с. 470].

Новий поштовх у становленні передумов вітчизняних наукових досліджень монастирської моделі виховання IV-VI століть означений діяльністю послідовників Острозької школи та Києво-Могилянського колегіуму. Аналізуючи літературну спадщину цього періоду, ми у першу чергу звертаємо увагу на значний творчий доробок представників перших вищих шкіл у порівнянні з минулими періодами. Однак, як і в попередній епохи, проблема ранньохристиянського

європейського чернечого виховання була предметом дослідження, більшою мірою, лише богословів та церковників.

Істотний вплив на розвиток вітчизняної гуманітарної думки наступних віків щодо проблеми монастирського виховання європейського чернецтва IV-VI століть справив творчий доробок церковного діяча, вченого, письменника, проповідника й богослова святителя Димитрія Ростовського (в миру Данило Савич Туптало). Отримавши ґрунтовні знання у Києво-Могилянському колеґіумі, Данилу Савичу вдалося побудувати вдалу церковну кар'єру та у 1702 році отримати сан митрополита Ростовського та Ярославського. Маючи за плечима значний церковний та богословський досвід свят. Димитрія Ростовського у 1684 році на базі Києво-Печерської Лаври розпочав роботу над “Четвѣх-Мінеями” (“Життями святих”), яку закінчив лише в 1705 році у Ростові. Використовуючи у своїй роботі як руські (у тому числі і “Великі Четвѣ-Мінеї”), так і латинські, грецькі, польські джерела, автор не просто збирав матеріал воедино, а й займався його добром. Ми поправу можемо уважати, що більшість з житій складених свят. Димитрієм є оригінальними аґіографічними творами.

У контексті аналізу означеного творчого доробку свят. Димитрія Ростовського, ми помічасмо, що на відміну від своїх попередників, руський митрополит визнаючи авторитет та святість зачинателів європейської монастирської традиції Іоанна Касіяна, Бенедикта Нурсійського та Григорія Великого, оминув увагою постать Флавія Кассіодора, не зважаючи навіть на те, що постать останнього високо шанується православною християнською Церквою.

Питання виховання європейського чернецтва IV-VI століть автор “Житій” розглядав через призму наставницької діяльності перших абатів. І хоча його праця розкриває релігійний ракурс діянь подвижників православної віри, проте нам представляється можливим проаналізувати і педагогічні судження клірика.

На думку останнього, у справі монастирського виховання велике значення відводиться постаті наставника. Оскільки, ця людина є зразком наслідування для своїх послухників. Постать Іоанна Касіяна як найкраще підходила під дану характеристику, бо він “вирізнявся старанністю та ясністю розуму, розумівся у філософії та астрономії, а також прекрасно оволодів Священним Писанням” [3, с. 496]. Відзначаючи похвальні розумові характеристики ранньохристиянського вихователя, автор “Житій” зауважує на моральних якостях преподобного Касіяна, які він прагне виховати у своїх підопічних. До їхнього числа він відносить “цноту, душевну чистоту та доброзичливість” [3, с. 496].

Святитель Димитрій Ростовський наголошує на значимості постаті Іоанна Касіяна у справі виховання чернецтва, оскільки той “написав декілька повчальних книг, які були сповнені повчальними застереженнями премудрості та користі, так щоб кожен хто прочитав їх уважно міг почерпнути велику користь для своєї душі” [3, с. 497].

Вивчення досвіду монастирського ранньохристиянського виховання було одним із пріоритетних напрямів, які намагався розкрити у своїй творчості Ростовський митрополит. Його праця наскрізь пронизана “червоною ниткою” педагогіки наставництва. Її виразне відображення чітко прослідковується й у роздумах богослова стосовно педагогічного спадку Б. Нурсійського.

Система монастирського виховання, запропонована Бенедиктом була досить суворою. На це неодноразово вказували середньовічні європейські автори, однак у вітчизняній релігійно-дидактичній думці до свят. Димитрія Ростовського ця проблема фактично не порушувалася. Митрополит зауважував, що перша практика виховання послухників ігумена Бенедикта не була досить вдалою. Оскільки, суворі правила, які були встановлені в обителі не були прийнятними для більшості ченців. Це і зрозуміло, оскільки “він (мається на увазі Бенедикт) нікому не дозволяв жити за власною волею”, нав'язуючи власні вимоги в справі виховання слуг Христових [4, с. 116]. Проте, перший, не зовсім вдалий досвід організації чернечої братії, не відобразився в наступні періоди. Навпаки, за визначенням руського клірика, популярність Бенедикта як отця-наставника зростає в рази.

У своїй праці клірик не оминув увагою критику античної системи освіти. Він бачив, що “у цих язичницьких школах безліч розбещених, які живуть по своїм пристрасним похотям”, тому за краще було відмовитися від “малого книжного навчання, щоб не занепасти великий розум власної душі” [4, с. 114]. Така жорстка позиція церковника є для нас не зовсім зрозумілою. Оскільки, святитель сам був випускником Києво-Могилянського колеґіуму в якому поряд із богослов'ям студював праці античних авторів.

Одним із важливим елементів виховної концепції Бенедикта Нурсійського, на думку свят. Димитрія Ростовського, було збереження “внутрішньої цноти” особистості [4, с. 114]. Розвиваючи дану ідею, автор відзначав, що саме поняття “внутрішня цнота” у розумінні “батька європейського чернецтва” не обмежувалося лише фізичним розумінням, а й несло в собі значно більший зміст. На рахунок цього, досить влучно виразився російський релігійний мислитель XIX століття Микола Федорович Федоров, який відзначив, що “ціломудрість (цнота) – це повна мудрість, скільки розумова, стільки ж і моральна” [7, с. 24]. Проте, навіть таке визначення не повністю віддзеркалює увесь зміст поняття. Фактично, це чуттєвий світ особистості, який за визначенням Павла Флоренського “вказує на здоровий глузд, повагу, єдність і взагалі нормальний стан внутрішнього духовного життя християнина, цілісність і міцність особистості, свіжість духовних сил, духовну влаштованість внутрішньої людини” [7, с. 24]. Відповідність цим вимогам була обов'язковою для всіх послухників ранньосередньовічного монастиря.

Наголошуючи на духовно-моральному пріоритеті виховання Бенедикта Нурсійського, Димитрій Туптало у своїй праці неодноразово акцентував свою увагу на трудовому вихованні послухників, зокрема на важливості займатися працею на землі. Ярославський митрополит одним із перших на вітчизняних теренах визначив практичне вираження догм, які були прописані в “Статуті” та стосувалися трудового виховання ченців. Автор відзначав, що Бенедикт закликав своїх вихованців “працювати і не журитися” і “учні преподобного щодня трудилися в його садку” [4, с. 117-118]. Однак такий процес виховання не містив жодних елементів примусу з боку наставника. Більше того, посилаючись на аґіографічну спадщину митрополита, ми можемо стверджувати, що авва сам виконував фізичну роботу працюючи на полі разом зі своїми підлеглими [4, с. 123]. Виховний процес був побудований таким чином, що ченці бачили, якою їхня праця є потрібною та корисною для всієї братії та суспільства.

За свідченнями свят. Димитрія Ростовського, Бенедикт у своїй виховній роботі не обмежувався лише одними гуманними методами виховання. Ми не можемо сказати напевно, у якій мірі практикувалося фізичне покарання серед європейського чернецтва у ранньохристиянську добу. Однак, про випадки його застосування нам точно відомо. Таким свідченням є розповідь ярославського митрополита про одного нечестивого монаха, який був членом бенедиктинської братії. Дізнавшись про гріховні вчинки ченця, Б. Нурсійський особисто навідав “грішника” та для того, щоб очистити його душу й тіло, “змінив свій м'який норов на грізний, і уже не словом лише, а й різкою покарав лінивого брата, і цим відігнав від нього біса, який немовби сам прийнявши побої, більше уже ніколи не повертався до цього ченця, і він з тих пір абсолютно змінився” [4, с. 117].

Висновки. Таким чином, дослідивши питання виховання європейського чернецтва у вітчизняній філософсько-релігійній думці XI-XVIII століть, зауважуємо, що: тема монастирського виховання у ранньохристиянській Європі не була окремим предметом дослідження у розглядуваній нами період. Її окремі елементи лише опосередковано аналізувалися релігійними мислителями; слов'янськими авторами виховний досвід у перших європейських обителях

характеризується, у великій мірі, позитивно. Ними відзначена визначальна роль фундаторів монастирської системи у справі становлення західної цивілізації.

Перспективи подальших досліджень. На наш погляд у подальших розвідках ми маємо зосередити свою увагу на історіографічному аналізі праць випускників Острозької школи та Києво-Могилянського колегіуму (академії), якими досліджувалася проблема виховання європейського чернецтва.

Резюме. На основі аналізу текстів слов'янських богословів автором означено фундаментальні ідеї виховання ченців ранньохристиянської Європи у вітчизняній філософсько-релігійній думці XI-XVIII століть. **Ключові слова:** чернече виховання, філософсько-релігійна думка, фундатори чернецтва, православна віра.

Резюме. На основе анализа текстов славянских богословов автором определены фундаментальные идеи воспитания монахов раннехристианской Европы в отечественной философско-религиозной мысли XI-XVIII веков. **Ключевые слова:** монашеское воспитание, философско-религиозная мысль, основоположники монашества, православная вера.

Summary. Basing on the analysis of texts of Slavic scholars the author defines fundamental ideas of religious education in early Christian Europe in the national philosophical and religious belief thought of the XI-XVIIIth centuries. **Keywords:** monastic education, philosophical and religious thought, the founders of monasticism, Orthodox Faith.

Література

1. Вишенський Іван. Послание к утекшим от православной веры епископам / Іван Вишенський // Перлини духовності: Твори української світської літератури від часів Київської Русі до XVII століття: навч. посіб. / Упоряди., передм. і комент. В. В. Різуна. – К.: Грамота, 2003. – Кн. 1. – С. 451-490.
2. Димитрій Ростовський (Туптало). Четьи Минеи (Жития святых). Книга шестая / Димитрий Ростовский (Туптало). – К.: Издание Успенской Киево-Печерской Лавры, 2006. – 541с.
3. Димитрій Ростовський (Туптало). Четьи Минеи (Жития святых). Книга третья на три месяца: март, апрель, май / Димитрий Ростовский (Туптало). – К.: Типография Печерской Лавры, 1700. – 676 с.
4. Іларіон Київський. Слово про закон і благодать / Іларіон Київський // Перлини духовності: Твори української світської літератури від часів Київської Русі до XVII століття: навч. посіб. / Упоряди., передм. і комент. В. В. Різуна. – К.: Грамота, 2003. – Кн. 1. – С. 11-33.
5. Святитель Алексий, митрополит Киевский и всея Руси (Елевферий Фёдорович Бяконт). Поучение из апостольских деяний к христоробивым христианам / Святитель Алексий // Прибавления к творениям Святых Отцов. – 1847. – Ч.5. – Кн. 1. – С. 30-39.
6. Шиманский Г. И. Христианская добродетель целомудрия и чистоты / Г. И. Шиманский. – М.: Даниловский благовестник, 1997. – 480 с.